

Roman Jakobson, *O jeziku*. Priredile Linda R. Waugh i Monique Monville–Burston. S engleskoga preveo Damjan Lalović. Biblioteka THESAURUS /3. knjiga/. Disput, Zagreb, 2008.

Malo je lingvista koji su u jezikoslovnoj znanosti ostavili tako dubok trag – i izravno i neizravno – kao Roman (Osipovič) Jakobson (Moskva, 11. X. /29. IX./ 1896 – Boston, 18. VII. 1982). Nema nikakve dvojbe da je uz F. de Saussurea, Nikolaja S. Trubeckoja, A. Martineta i L. Hjelmsleva Jakobson jedan od najvećih predstavnika lingvistike XX. stoljeća, posebice lingvističkoga strukturalizma, te da mnoga najnovija usmjerenja u jezikoslovnim istraživanjima izviru iz ideja koje je R. Jakobson posijao. Za razliku od samozatajnoga Saussurea, suzdržanoga i krajnje razboritoga Trubeckoja, Jakobson je bio duh okrenut društvu i problemima svojega doba i nastojao je ne samo živo sudjelovati u svim događajima svojega doba, nego je mnoge događaje i sam pokretao i usmjeravao.

Potekao je iz ugledne moskovske građanske židovske obitelji koja mu je omogućila da stekne temeljitu i široku naobrazbu, posebice poznavanje jezika (uz ruski, zarana je ovladao francuskim, engleskim i njemačkim, ali se uputio i u mnoge druge jezike). Godine 1914. završio je (srednje) školovanje u Lazarevskom institutu istočnih jezika u Moskvi (Lazarevskij institut vostočnyh jazykov, osn. 1815), a godine 1918. diplomirao je slavensku filologiju na Rusko–slavenskom odjelu Povijesno–filološkoga fakulteta Moskovskoga sveučilišta (profesor mu je među ostalima bio i F. F. Fortunatov, utemeljitelj Moskovske lingvističke škole). No Jakobsona je temperament odvlačio od povijesno–poredbenih pitanja prema »aktualnim« pitanjima jezika i književnosti; on je održavao vrlo žive veze sa suvremenim pjesnicima i piscima (A. A. Blok, V. V. Majakovski, B. L. Pasternak, V. V. Hljebnikov, O. E. Mandeljštam i dr.) i drugim umjetnicima (npr. K. S. Maljevič i dr.) te živo sudjelovao u javnim i kulturnim zbivanjima burnoga drugog i početka trećega desetljeća XX. stoljeća u Moskvi i u Rusiji. Tako je 1915. s prijateljima utemeljio Moskovski lingvistički krug (Krug se bavio ponajprije poetikom, metrikom i folklorom) i bio mu prvim predsjednikom, a 1916. u Petrogradu je, zajedno s B. M. Ejhenbaumom i L. P. Jakubinskim (koji su uz Jakobsona bili glavni »ideolozi«), suosnivač znamenitoga OPOJAZ–a (Društvo za proučavanje pjesničkoga jezika – Obščestvo izučenija poetičeskogo jazyka) u radu kojega su sudjelovali E. D. Polivanov, N. J. Tynjanov, V. B. Šklovski); to je društvo bilo okrenuto lingvistici, njegovalo je objektivno i »točno« proučavanje formalnih postupaka i sredstava u izrazu te započelo raščlambu sadržaja u »poetici oblika /formi/« (smatrajući tehniku i formu izražavanja važnijima od sadržaja). Iz djelatnosti tih skupina iznjedrila se metodologija poznata kao »ruski formalizam«.

G. 1921. Jakobson je kao predstavnik sovjetske vlasti (Postpredstvo, tj. Stalno predstavništvo, RSFSR) otišao u Prag, ali se nije više vratio u Rusiju. U Pragu je nastavio studije i lingvistička istraživanja te održavao veze s češkim

avangardnim piscima (V. Nezvalom, V. Vančurom i potonjim nobelovcem J. Seifertom). Godine 1931. postao je docent a godine 1937. profesor ruske filologije i stare češke književnosti na Sveučilištu u Brnu. No u Pragu je 1926. Jakobson bio jedan od pokretača Praškoga lingvističkoga kruga (uz V. Mathesiusa i druge jezikoslovce), a s N. S. Trubeckojem i S. O. Karcevskim jedan od njegovih glavnih teoretičara i »ideologa« (tijekom 13 godina Jakobson je bio i potpredsjednik Kruga). No dok je Trubeckoj suzdržani teoretik, Jakobson je maštovit poticatelj i iskričav ideolog, pa odatle potječe doradenost Trubeckojevih djela kao u klasika te intelektualna napregnutost i nezavršenost Jakobsonova djela, otvorena prema budućnosti, kao u romantika. Kao jedno od glavnih usmjerenja strukturalne lingvistike, Krug je smatrao – polazeći od Saussureova nauka o jeziku – da je jezik sustav znakova kojemu je narav društvena i funkcionalna, pa je svojim proučavanjima pridonio razradbi načela fonologije, razrješavanju odnosa između sinkronije i dijakronije, teoriji 'aktualne raščlambe rečenice', proučavanju 'funkcionalnih stilova', definiranju pojma jezičnih saveza te njihovu opisu itd.; veliku je pozornost posvetio i proučavanju jezika umjetničke književnosti (»pjesnički jezik«). Do danas ostaje nezaobilazan Jakobsonov prinos dijakronijskoj fonologiji, definiranju odnosa (i opreke) između sinkronije i dijakronije, definiranju i proučavanju razlikovnih obilježja u fonologiji, određenju kategorije jezičnoga saveza (i odnosa između genetskoga srodstva i arealno-tipološkoga afiniteta), teoriji glagolskih sustava i teoriji padeža, pitanju funkcija jezika te naravi »pjesničkoga jezika«, jezičnoj tipologiji i jezičnim univerzalijama itd.

Nakon nacističkoga zauzeća Čehoslovačke 1938. Jakobson je još neko vrijeme ostao ondje skrivajući se i pišući pod pseudonimom (već 1938. najavio je načela novoga pristupa analizi i opisu fonema, koji će poslije dobiti naziv binarizam, iako sam Jakobson to ime nije upotrijebio). Kao Židov morao se 1939. skloniti u Dansku, zatim u Norvešku te napokon u Švedsku (ondje će, u suradnji s liječnicima, intenzivno proučavati afaziju), da bi se sredinom 1941. prebacio u SAD. Već 1943. osnovao je Newyorški lingvistički krug (neki su ga nazivali podružnicom Praškoga lingvističkoga kruga), koji je ubrzo postao važno središte lingvistike (sa svojim glasilom časopisom »Word«). U New Yorku je najprije predavao na École Libre des Hautes Études, koju su organizirali francuski i belgijski emigranti, zatim je 1946. bio imenovan profesorom ruske lingvistike na Columbia University, a ubrzo nakon toga (1949) postao je profesor na Harvardovu sveučilištu te na MIT-u (Massachusetts Institute of Technology).

Kao ključno ime strukturalne lingvistike u Europi i u Americi, Jakobsonovo su djelo u više navrata nastojali prikazati u izboru različiti lingvisti na različitim jezicima (engleskom, francuskom, ruskom i dr.) i u različitu opsegu. Nakladnička kuća Disput iz Zagreba objavljuje ovdje, pod naslovom »O jeziku«, izbor iz Jakobsonovih lingvističkih djela što su ga priredile njegove bliske suradnice Linda R. Waugh i Monique Monville-Burston, a u hrvatskom prijevodu Damjana Lalovića. U ovom izboru nisu zastupljeni Jakobsonovi radovi posvećeni književnosti, poetici, metrici i srodnim područjima. Djelo je prvi put objavljeno na engleskome (»On Language«, Harvard University Press, Cam-

bridge, Mass./London, 1990), a cilj mu je omogućiti čitateljima bolje shvaćanje Jakobsonove misli te potaknuti daljnje zanimanje za Jakobsonov rad.

Nakon uvodnoga razdjela (gdje su među ostalim navedeni fonetski simboli i kratice upotrijebljeni u knjizi) slijedi Uvod (str. 23–80) u kojem su priređivačice prikazale život, rad i utjecaj velikoga ruskog i američkog lingvиста Romana Jakobsona, donoseći nerijetko o njem dragocjene podatke kakvi su dostupni samo najbližim prijateljima i suradnicima. Izbor najreprezentativnijih Jakobsonovih tekstova o jeziku i lingvistici (str. 83–590) razdijeljen je u sedam tematskih cjelina (I. dio: *Znanost o jeziku: opći pregledi*; II. dio: *Funkcija i struktura jezika: neki temeljni pojmovi*; III. dio: *Dimenzije jezika: invarijante i varijante kroz vrijeme i prostor*; IV. dio: *Glasovni sustav jezika*; V. dio: *Značenje u jeziku: gramatičko i leksičko*; VI. dio: *Glas i značenje u jeziku: njihovi međuodnosi*; VII. dio: *Mjesto jezika: interdisciplinarne perspektive*). U tih sedam razdjela donosi se 29 tekstova, uglavnom cjelovitih a samo iznimno izvadaka iz studija i člana ili pak poglavlja iz knjiga; neki od tekstova sve do objavljivanja engleskoga izdanja ove knjige bili su u rukopisu. Knjiga se zaključuje popisom Jakobsonovih djela (str. 591–603) i abecednim popisom djela drugih autora na koja se u knjizi upućuje (str. 603–671) te, napokon, kazalom imena i kazalom pojmova koji se spominju i obrađuju u knjizi.

Tekstovi iz prvoga dijela izlažu Jakobsonove poglede na jezik kao komunikacijsko sredstvo i kao sustav znakova, definiraju ciljeve strukturalne funkcionalne lingvistike te supostavno donose osnovne podudarnosti i razlike između Jakobsona i njegovih suvremenika u pogledima na jezik i lingvistiku, a tekst »Moje najdraže teme« donosi i pregled tema koje su Jakobsona zaokupljale tijekom posljednjih tridesetak godina njegova života.

Tekstovi iz drugoga dijela (»Funkcija i struktura jezika«) donose slavni Jakobsonov model govornoga događaja koji obuhvaća šest čimbenika i šest odgovarajućih funkcija (pozor: funkcije jezika, a ne funkcije u jeziku!), s tim da se razmatra i važnost svake funkcije te njezina ovisnost o žanrovima i upotrebi jezika. U tom razdjelu donosi se i tekst u kojem Jakobson nanovo razmatra Saussureovu opreku langue–parole (: kôd–poruka), kao i narav njezinih sastavnica u vrlo širokom spektru komunikacijskih konteksta, zatim tekst u kojem produbljava i funkcionalno nijansira Saussureovu antinomiju (dihotomiju) paradigmatičkih i sintagmatskih odnosa (odnosa *in absentia* i odnosa *in praesentia*), jednu smatrajući operativnom, drugu pak strukturalnom, jer jedna omogućuje selekciju (među sličnim elementima), druga pak kombinaciju (među susljednim elementima), a na temelju takva razlikovanja klasificira i poremećaje u govoru (afazijske smetnje) te s njima u vezu dovodi figure metafore i metonimije. Taj se razdio završava tekstom »Pojam obilježja« (napisao ga je zajedno sa svojom suprugom Krystynom Pomorskom), ključnim u modernoj lingvistici, s tim da je u prijevodu valjalo jasnije razdvojiti pojam »obilježja« (engl. feature) od pojma »obilježenosti« (engl. markedness).

Tekstovi trećega razdjela (9. do 14. poglavlja) bave se dimenzijama jezika (invarijantama kroz vrijeme i prostor), gdje se među ostalim raščlanjuje pojam jezičnih univerzalija (za mnoge sporan: ništa nije u pravom smislu riječi lingvističko što se od jezika do jezika ne može razlikovati) i ističe potreba za tipološkom analizom i klasifikacijom jezika. U tim okvirima promatraju se i, za jezik važne, implikacije vremena i prostora, izlažu se – u vrlo uopćenu obliku

– načela povijesne fonologije. Razdio se završava tekstem »O teoriji fonoloških afiniteta među jezicima«, u kojem se raščlanjuju razlike između jezične divergencije (jezične porodice) i jezične konvergencije (jezični savezi) te ilustrira euroazijska jezična asocijacija zasnovana na palataliziranim suglasnicima, ili pak neke europske asocijacije temeljene na intonaciji riječi (tonskom akcentu).

Razdio o glasovnom sustavu jezika (IV. dio) donosi ključne tekstove za razvoj moderne lingvistike o pojmu fonema i o pojmu razlikovnih obilježja (defini-ranih akustički, jer govorimo kako bi nas se čulo i razumjelo), zatim se donosi i tumači univerzalna matrica razlikovnih obilježja (zajedno s Lindom R. Waugh) te na kraju razmatraju neki poučci što se za fonologiju daju izvući iz proučavanja jezika djece.

Peti razdio posvećen je značenju, a Jakobson u tekstovima raščlanjuje pojedine pojmove u okviru dostignuća ukupne moderne lingvistike, ali i poglede nekih velikih prethodnika i preteča (Boas), da bi u daljnjim tekstovima sintetički prikazao složenu (i novu) tematiku značenja ruskih padeža i neka pitanja opće teorije padeža. I posljednji prilog u tom razdjelu (»Priključivači i glagolske kategorije«; priključivači = shifters) posvećen je pitanju »opće morfologije« i nastoji uspostaviti univerzalnu klasifikaciju glagolskih kategorija na temelju mogućih kombinacija četiriju elemenata važnih u komunikaciji (pristup sa stajališta govorne pragmatike).

U šestom razdjelu tekstovi inzistiraju na međuovisnosti između glasa i značenja (unatoč Saussureu!), pokazuju da su jezični znakovi ne samo konvencionalni (simboli), nego da im narav može biti i ikonička, odnosno između signansa i signatuma može postojati odnos sličnosti, te se, na kraju, razmatra pitanje nearbitrarnosti u jeziku (zajedno s Lindom R. Waugh).

Tekstovi iz posljednjega razdjela nastoje, s jedne strane, odrediti mjesto što ga lingvistika zauzima među znanostima općenito (dakle kako komunikacijskima tako i prirodnicima) te, posebice, odrediti odnos između lingvistike i teorije komunikacije (a njezinim se postignućima Jakobson obilno koristio u svojim lingvističkim istraživanjima), s druge pak strane nastoji najmodernije spoznaje o funkcioniranju ljudskoga mozga dovesti u vezu s ustrojem i funkcioniranjem ljudskoga jezika (»Mozak i jezik«).

Prevođenje izabranih tekstova jednoga od najvećih lingvista dvadesetoga stoljeća nije nimalo jednostavan ni lagan posao, pogotovo u zemlji koja se naviknula na kampanjski pristup stvarima. Zato valja čestitati i prevoditelju, i priređivačima, i nakladniku što su ovim izdanjem značajno obogatili riznicu temeljnih lingvističkih tekstova na hrvatskome. Ako smo ponegdje u nedoumici je li trebalo prevesti onako kako je prevedeno ili drugačije, nije to krivica ni prevoditelja ni priređivača, nego onih (nacionalnih i državnih) institucija koje uporno ne mare za načela izgradnje i usklađivanja strukovnih terminologija i za utvrđivanje najosnovnijih normi u jezičnoj komunikaciji. Nakon tako uspješno obavljenog posla na upoznavanju hrvatskoga čitateljstva s Jakobsonovim nasljedem u lingvistici, bilo bi više nego poželjno da se na hrvatskome pojavi i sličan izbor Jakobsonovih radova o književnoj teoriji, poetici, versifikaciji, za koji već postoji odgovarajući predložak na engleskome.

August Kovačec